

Prof. dr VIDEN RANĐELOVIC

MIGRACIJE STANOVNIŠTVA NA RELACIJI POLJOPRIVREDA — NEPOLJOPRIVREDNE DELATNOSTI U SOCIJALISTIČKOJ JUGOSLAVIJI

„Preseljavanja su jedan od najvažnijih faktora koji ometaju seljake da „obrastu mahovinom“ koju je istorija na njih isuviše nagomilala. Dok se ne stvori pokretljivost stanovništva, ne može biti ni njegovog razvitka i bilo bi naivno misliti da nekakva seoska škola može ljudima dati ono što im daje samostalno upoznavanje raznih poredaka i na jugu i na severu, i u zemljoradnji i u industriji i u prestonici i u zabačenim mestima“.

V. I. Lenjin

Poljoprivreda je najstarija oblast materijalne proizvodnje. Iz nje su se razvojem društva i društvene podele rada razvile ostale delatnosti. U privrednom razvoju svake zemlje poljoprivreda ima brojne i značajne funkcije. Jedna od njenih funkcija je da se ona javlja i kao izvor radno-sposobnog stanovništva za razvoj nepoljoprivrednih delatnosti. Sa ekonomskim razvojem svake zemlje, zakonita je pojava da se u procesu izmene socio-ekonomske strukture stanovništva stalno, apsolutno i relativno, smanjuje poljoprivredno stanovništvo. Migracije stanovništva iz poljoprivrede i njegovo smanjivanje je zakonita i pozitivna pojava. Smanjenjem poljoprivrednog stanovništva poljoprivreda se oslobađa „relativne agrarne prenaseljenosti“, u njoj se stvaraju uslovi za primenu savremenih sredstava za proizvodnju, porast produktivnosti rada i dohotka poljoprivrednih proizvođača, širi se tržište za plasman poljoprivrednih proizvoda pod povoljnijim uslovima jer se stanovništvo koje napušta poljoprivredu i selo javlja samo u ulozi potrošača poljoprivrednih proizvoda, u poljoprivredi se razvija robna proizvodnja i raspada autarhična, naturalna i zaostala.

Migracije stanovništva na relaciji poljoprivreda — nepoljoprivredne delatnosti odvijaju se i u kapitalističkim i socijalističkim zemljama. U našim uslovima, u odnosu na druge socijalističke zemlje sa administrativnim sistemom upravljanja privredom i centralističkim sistemom planiranja, migracije poljoprivrednog stanovništva imaju neka specifična obeležja. One se pre svega odvijaju u uslovnima samoupravnih društvenih odnosa i u privrednom sistemu gde postoji slobodno kretanje sredstava, roba i usluga u okviru jedinstvenog jugoslovenskog tržišta, između regiona i između oblasti i grana proizvodnje. U našoj poljoprivredi kao subjekti postoje i gazdinstva individualnih zemljoradnika i migracija stanovništva se odvija upravo sa ovih gazdinstava. Migracijom stanovništva, na ovim gazdinstvima nastaju raznovrsne strukturne promene koje omogućavaju proces podružtvljavanja poljoprivrede i socijalističke rekonstrukcije naše poljoprivrede i sela.

U ovom radu ukazuje se na neka bitna pitanja koja su vezana i karakterišu proces migracije poljoprivrednog stanovništva u našoj zemlji kao što su: obim migracije, faktori migracije, oblici migracije i uticaj migracije na poljoprivrednu proizvodnju i društveno-ekonomske odnose na selu.

1. OBIM MIGRACIJE

Za Jugoslaviju je karakteristično da su u posleratnom privrednom i društvenom razvoju, migracije stanovništva na relaciji poljoprivreda-nepoljoprivredne delatnosti bile veoma obimne i intenzivne. Proces smanjivanja poljoprivrednog stanovništva (apsolutno i relativno) u procesu privrednog razvoja je zakonita pojava i kroz njega su prošle i prolaze sve zemlje. Međutim, taj proces je u raznim zemljama tekao različitom brzinom u zavisnosti od dinamike njenog ukupnog privrednog razvoja.

Učešće poljoprivrednog stanovništva u ukupnom u SAD je iznosilo: 1820. c. — 73%, 1850. — 65, 1880. — 49, 1930. — 22%, a danas iznosi negde oko 2%. U Francuskoj je procenat poljoprivrednog stanovništva u odnosu na ukupno iznosilo: 1856. g. — 51%, a 1921. g. — 42%. Danas učešće poljoprivrednog stanovništva u ukupnom u ovoj zemlji iznosi oko 10%.¹ U Kanadi koja danas ima oko 6% i Engleskoj koja ima 2% poljoprivrednog stanovništva, proces smanjivanja poljoprivrednog stanovništva se u pojedinim fazama njihovog razvoja odvija kao u SAD i u Francuskoj. U Jugoslaviji je učešće poljoprivrednog stanovništva u ukupnom iznosilo: 1921. g. — 78,8%, 1931. g. — 76,6, 1938. — 74,9, 1946. — 73,0, 1948. — 67,2, 1953. — 61,0, 1961. — 49 i 1971. g. — 38,2%. Smanjivanje poljoprivrednog stanovništva od 73 na 49% trajalo je u SAD 60 godina a u Jugoslaviji, u periodu posle socijalističke revolucije, samo 15 godina. Za nešto manje od četvrt veka (1948—1971. god.) ukupno po-

¹ Jean Fourastije: „Le grand espoir du XX siècle“.

ljoprivredno stanovništvo se smanjilo za 26,1⁰%, pri čemu je stanovništvo muškog pola smanjeno za 25,8 a ženskog za 26,4⁰%. U 1971. godini učešće stanovništva ženskog pola u ukupnom iznosilo je 52,6⁰%.

Tabela 1.

Kretanje poljoprivrednog stanovništva u Jugoslaviji prema popisima¹

God.	Ukupno poljop. stanov. (000)	Indeks		Stanovništvo prema izvoru sticanja dohot. (000)		Stanovništvo prema polu (000)		Učešće polj. stan. u ukupnom %
		1971	1948	aktivno	izdržavano	muško	žensko	
1948.	10 606	100,0		5 627	4 979	5 000	5 606	67,2
1953.	10 316	97,2		5 360	4 956	4 833	5 483	61,0
1961.	9 198	86,7		4 692	4 506	4 232	4 966	49,6
1971.	7 844	73,9		4 208	3 636	3 713	4 131	38,2

Prema popisu stanovništva iz 1971. god., od ukupnog broja migranata u zemlji, 68,6⁰% su bili migranti iz seoskih naselja, uglavnom poljoprivredni proizvođači. Međutim, u okvirima Jugoslavije, u posleratnom periodu nisu bile ravnomerne migracije poljoprivrednog stanovništva. Posmatrano po republikama i pokrajinama podaci pokazuju da su one bile intenzivnije u republikama i pokrajinama koje su ekonomski razvijenije. Otuda je danas u ekonomski razvijenim republikama i pokrajinama i niže učešće poljoprivrednog stanovništva u ukupnom u odnosu na Jugoslaviju kao celinu.

Tabela 2.

Učešće poljoprivrednog stanovništva u ukupnom, po republikama i pokrajinama u Jugoslaviji²

	1948.	1961.	1971.
SFRJ Jugoslavija	67,2	49,6	38,2
Bosna i Hercegovina	71,8	50,2	40,0
Crna Gora	71,6	47,0	35,0
Hrvatska	62,4	43,9	32,3
Makedonija	70,6	51,4	39,3
Slovenija	44,1	31,1	20,4
Srbija	72,3	56,1	44,0
— Teritorija SRS bez pokrajina	72,4	56,2	44,1
— SAP Kosovo	80,9	64,2	51,5
— SAP Vojvodina	68,1	51,8	39,0

¹ Statistički godišnjak Jugoslavije — 1979. god., Savezni zavod za statistiku, str. 113.

² Materijalni i društveni razvoj Jugoslavije 1947—1972, Beograd 1973. godine.

Sa gledišta obima migracija poljoprivrednog stanovništva u našoj zemlji se u periodu posle II svetskog rata mogu izdvojiti nekoliko perioda. Prvi je do 1955. godine kada je obim migracije bio izrazito veliki ali nije prevazilazio prirodni priraštaj poljoprivrednog stanovništva tako da se poljoprivredno stanovništvo smanjivalo samo relativno ali ne u značajnoj meri i apsolutno. U periodu 1955—1962. godine obim migracije poljoprivrednog stanovništva je bio znatno veći od njegovog prirodnog priraštaja. Takva tendencija nastavila se sve izražajnije u periodu 1960—1971. godine.

I pored obimnih migracija poljoprivrednog stanovništva ovaj proces će se nastaviti i dalje. Njegova dinamika zavisice od dinamike našeg ukupnog privrednog i društvenog razvoja. Na ovu pojavu ukazuju i podaci poslednjeg Popisa poljoprivrednih gazdinstava 1969. godine koji pokazuju da je 517.025 lica sa individualnih gazdinstava nameravalo da napusti gazdinstvo dok je 361.592 lica tražilo posao van gazdinstava ali ga nisu našli. Neosnovana je tvrdnja da problemi naše poljoprivrede proizilaze uglavnom zbog migracije poljoprivrednog stanovništva u nepoljoprivredne delatnosti.

2. FAKTORI MIGRACIJE

Osnovni faktori koji pokreću i opredjeljuju prostornu i profesionalnu pokretljivost poljoprivrednog stanovništva su u osnovi ekonomske prirode mada postoje i drugi motivi za napuštanje poljoprivrede i sela. Među faktorima su najznačajniji:

- dinamika opšteprivrednog i društvenog razvoja zemlje i izmena njene privredne strukture;
- brojno stanje stanovništva u poljoprivredi, populacija i prirodni priraštaj stanovništva;
- nivo ekonomske razvijenosti pojedinih rejona i područja;
- uslovi privređivanja i ekonomski položaj pojedinih privrednih i neprivrednih delatnosti.

Jugoslavija je do pre II svetskog rata bila zaostala agrarno-industrijska zemlja. Poljoprivreda je u zaostaloj privredi bila najvažnija oblast materijalne proizvodnje: ekstenzivna, sa nepovoljnom strukturom proizvodnje, agrarno prenaseljena sa niskim nivoom produktivnosti rada. Posle socijalističke revolucije zemlju karakteriše brz i veoma uspešan privredni razvoj. Industrija dobija veoma značajno mesto u privrednom razvoju i privrednoj strukturi. Ona svojim razvojem dinamizira ukupni privredni i društveni razvoj. Razvijaju se tercijarne i uslužne delatnosti. Ovakav razvoj stvarao je potrebe za otvaranjem novih radnih mesta a time i mogućnosti da se poljoprivredno stanovništvo zapošljava u nepoljoprivredne delatnosti.

Poljoprivreda stare Jugoslavije je bila agrarno prenaseljena. Prirodni priraštaj i populacija seoskog stanovništva su bili visoki.

U poljoprivredi je 1938. godine živelo 74,9% ukupnog stanovništva. Nerazvijene proizvodne snage u poljoprivredi i spor opšteprivredni razvoj zemlje zadržavali su stanovništvo u poljoprivredi i na selu. Značajan deo stanovništva koji nije mogao da obezbedi egzistenciju u poljoprivredi a nije mogao da se zaposli ni van nje odlazio je u inostranstvo.

Neravnomerni privredni razvoj takođe utiče na migraciju poljoprivrednog stanovništva. Rejoni i područja koji su ekonomski razvijeniji u većoj meri privlače stanovništvo i konstituišu se kao imigracione zone. Pored Slovenije u našoj zemlji su šire imigracione zone gradska područja: Beograda, Zagreba, Rijeke, Splita, Sarajeva, Zenice, Tuzle, Titograda. Ekonomski nerazvijeni rejoni, u kojima dominira poljoprivreda kao oblast proizvodnje, i planinsko područje zemlje su se konstituisali kao emigracione zone poljoprivrednog stanovništva.

Poljoprivredno stanovništvo u procesu migracije traži radna mesta i zapošljava se u delatnostima i granama gde su povoljniji uslovi privređivanja, gde je veća produktivnost rada i akumulativnost, gde je veći dohodak i lični dohodak, gde su bolji uslovi života i rada. Takve uslove obezbeđuje industrija i druga gradska privreda.

3. OBLICI MIGRACIJE POLJOPRIVREDNOG STANOVNIŠTVA

Migracija poljoprivrednog stanovništva i u jugoslovenskim uslovima se odvija u dva pravca: kao *prostorna pokretljivost* poljoprivrednog stanovništva (odlazak stanovništva iz jednih područja u druga) i *profesionalna pokretljivost* (zapošljavanje poljoprivrednog stanovništva u nepoljoprivredne delatnosti).

Kad se radi o migraciji stanovništva na relaciji poljoprivreda — nepoljoprivredne delatnosti u jugoslovenskim uslovima obično se misli na migraciju stanovništva sa gazdinstava individualnih zemljoradnika.

Postoji nekoliko oblika migracije stanovništva sa gazdinstava individualnih zemljoradnika:

a) definitivno napuštanje gazdinstva i poljoprivrede kao izvora sticanja dohotka;

b) zapošljavanje van gazdinstva uz dalje ostajanje da se stalno živi na gazdinstvu i selu;

c) sezonsko zapošljavanje poljoprivrednog stanovništva;

d) zapošljavanje poljoprivrednog stanovništva na privremenom radu u inostranstvu;

e) migracija poljoprivrednog stanovništva unutar poljoprivrede.

Definitivno napuštanje individualnih gazdinstava od strane poljoprivrednog stanovništva predstavlja najmasovniji oblik migracije i najznačajniji sa gledišta razvoja poljoprivrede i društvenih promena u njoj. Najčešće se ostvaruje odlaskom cele porodice sa po-

ljoprivrednog gazdinstva kod višeporodičnih domaćinstava ili odlaskom omladine sa individualnih gazdinstava. Omladina najčešće odlazi iz poljoprivrede i sa ovih gazdinstava pošto završi škole, zanate ili čak i kad je nekvalifikovana. Individualna gazdinstva napušta stanovništvo iz svih kategorija veličine poseda. Međutim, ipak je karakteristično da u većoj meri ova gazdinstva napuštaju lica sa gazdinstava većih poseda i to iz dva razloga. Ova su gazdinstva više porodična pa jedna porodica obično napušta gazdinstvo i poljoprivredu i drugo što su ova gazdinstva ekonomski jača pa su u većoj meri u mogućnosti da odškoluju omladinu i na organizovan način je pripreme za zapošljavanje u vanpoljoprivrednim delatnostima.

Stalno zapošljavanje van gazdinstva i poljoprivrede uz ostajanje da se stalno živi na gazdinstvu i selu je takva pojava i oblik migracije stanovništva da se jedan deo privredno aktivnih lica sa individualnih gazdinstava stalno zapošljava van gazdinstva a ostaje da živi na njima. Na ovaj način se konstituišu tzv. mešovite kategorije gazdinstava koje ostvaruju dohodak iz dva izvora: jedan od poljoprivredne proizvodnje a drugi od rada van gazdinstva i poljoprivrede. Broj mešovitih gazdinstava i broj lica koja se sa njih zapošljavaju van gazdinstva su u stalnom porastu.

Tabela 3.

Procenat mešovitih gazdinstava i broj lica stalno zaposlenih van gazdinstva u poljoprivredi Jugoslavije

Godina	% mešovitih gazdinstava (ukupan broj gazdinstava=100%)	Broj lica stalno zaposlenih van gazdinstava
1949.	—	670.000
1959.	39 ¹	1.140.000
1969.	45	1.420.000

Godine 1949. broj lica stalno zaposlenih van individualnih gazdinstava u poljoprivredi iznosio je 670.000 a 1969. godine 1,420.000, odnosno za 111% više.

Osnovni motivi za zapošljavanje poljoprivrednog stanovništva van gazdinstva su nemogućnost da se u dovoljnoj meri zaposle članovi gazdinstva na malim posedima i težnja da se poveća ukupan dohodak gazdinstava putem rada van gazdinstva. Održavanje stalne veze sa gazdinstvom je rezultat nemogućnosti da se reši stambeno i druga pitanja u mestu rada, razvijen saobraćaj između mesta stanovanja i mesta rada, obezbeđivanje dela proizvoda za ishranu sa gazdinstva, težnja da se održe veze sa članovima na gazdinstvu i sl.

¹ Podatak za 1960. godinu.

Gazdinstva manjih veličina poseda su u većem broju mešovita. Od ukupnog broja gazdinstava u posedovnoj grupi veličine do 2 ha, mešovitih gazdinstava je u 1949. godini bilo 58,1% a u posedovnoj grupi veličine preko 8 ha 27,6%.

Tabela 4.

Procenat mešovitih gazdinstava prema veličini poseda, i učešće dohotka od rada van gazdinstva na mešovitim gazdinstvima u poljoprivredi Jugoslavije 1969. god.¹

Grupe gazdinstava prema veličini poseda	Procenat mešovitih gazdinstava (ukupan broj gazdinstava u grupi = 100%)	Procenat dohotka iz rada van gazdinstava (ukupan dohodak u grupi = 100%)
Ukupno	45,0	42
do 2 ha	58,1	64
2 — 3	43,2	45
3 — 5	36,8	37
5 — 8	30,8	27
preko 8 ha	27,6	25

Konstituisanje mešovitih gazdinstava u poljoprivredi je zakonita pojava u privrednom razvoju svake zemlje. Ovakve kategorije gazdinstava danas postoje i u visokorazvijenim kapitalističkim i socijalističkim zemljama. U našoj zemlji kao socijalističkoj ova gazdinstva imaju svoje specifičnosti budući da u njoj dominiraju individualna gazdinstva kao subjekti i da naša zemlja ima specifičan put socijalističkog preobražaja poljoprivrede i transformacije ovih gazdinstava u krupna robna socijalistička.

Mišljenja o ovim gazdinstvima su podeljena. Neki agrarni ekonomisti i sociolozi misle da su ona više negativna nego pozitivna pojava u privrednom razvoju polazeći od činjenice da privredno aktivna lica koja rade van gazdinstva u nepoljoprivrednim delatnostima nisu ni dobri radnici u poljoprivredi niti u drugim nepoljoprivrednim delatnostima. Neki autori ih nazivaju „seljaci polutani“. Naše je mišljenje da je konstituisanje ovakvih kategorija gazdinstava pozitivna pojava, da je njihovo postojanje prvi korak u procesu deagrarijacije poljoprivrede i sela i definitivnog napuštanja poljoprivrede. Mešovite kategorije gazdinstava po nevlasku koja školuju svu omladinu, su ona koja se veoma brzo odlepljuju od poljoprivrede i sela. Postojanjem ovih gazdinstava čine se velike uštede u neprivrednim investicijama, infrastrukturi u gradu, time što jedan veliki deo stanovništva koji rade van gazdinstva, u gradu stalno žive na njima, odnosno u seoskim sredinama.

¹ Statistički godišnjak Jugoslavije — 1972. god., Savezni zavod za statistiku.

Stanovništvo sa individualnih gazdinstava koje se zapošljava van gazdinstva radna mesta nalazi u raznim delatnostima, privrednim i neprivrednim. Međutim, najveći broj ovog radno-sposobnog stanovništva se zapošljava u industriji, građevinarstvu, željezničkom saobraćaju i dr.

Jedan deo privredno-aktivnih lica sa individualnih gazdinstava se samo u sezoni radova zapošljava van gazdinstva. To su lica koja se bave građevinarstvom (izgradnjom kuća), puteva i nekim drugim poslovima koji se obavljaju privremeno i u određenim vremenskim sezonama. Ovde spadaju i migracije poljoprivrednog stanovništva koje odlazi iz jednih krajeva u druge pri ubiranju poljoprivrednih proizvoda (berba šećerne repe, kukuruza u Vojvodini i Slavoniji).

U poslednje vreme, naročito posle 1965. godine za naš privredni razvoj je karakteristično zapošljavanje privredno-aktivnog stanovništva na privremenom radu u inostranstvu. Među takvim stanovništvom značajan deo čine individualni poljoprivredni proizvođači. U drugim socijalističkim zemljama ovakva pojava ne postoji i čak se kvalifikuje kao negativna, kao pojava koja ne treba da bude svojstvena i koja degradira socijalističko društvo. U našoj zemlji se ova pojava ne smatra ni negativnom i nenormalnom. Poljoprivredno stanovništvo koje privremeno radi u razvijenim kapitalističkim zemljama stiče proizvodna iskustva, radne navike, tehničku i opštu kulturu. Ono ostvaruje kudikamo veći dohodak no što bi ostvarivalo u našoj zemlji. Pri povratku u zemlju ono taj dohodak (ušteđevinu) najčešće ulaže u kupovinu savremenih sredstava za poljoprivrednu proizvodnju što doprinosi intenzifikaciji proizvodnje.

Migracija poljoprivrednog stanovništva unutar poljoprivrede predstavlja svojevrstan oblik migracije. U našem posleratnom razvoju ove migracije su poznate kao: *administrativne* i *slobodne* (ekonomske). Administrativne migracije su one koje su pokrenute institucionalnim, administrativnim merama kakve su kod nas bile one pod dejstvom Zakona o agrarnoj reformi i kolonizaciji iz 1945. godine. U procesu izvođenja agrarne reforme, kolonizacijom je oko 42.587 poljoprivrednih domaćinstava iz ekonomski nerazvijenih regiona: Crne Gore, Hercegovine, dela Hrvatske (tzv. savezni kolonisti) preseljeno u Slavoniju i Vojvodinu gde su dobili oko 230.000 ha zemljišta. Pored ovih bilo je i mesnih kolonista, 23.000 domaćinstava koja su preseljavana unutar svojih republika. Ekonomske migracije su one gde se poljoprivredno stanovništvo iz zaostalih, ekonomski nerazvijenih i planinskih područja seli u ravničarske rejone, u blizini gradova i saobraćajnih komunikacija. Definitivni odlazak sa gazdinstava, pojava staračkih domaćinstava, oslobađanje poljoprivrednog zemljišta (čija cena pada u ravničarskim područjima), oslobađa se prostor u kome se intenzivno doseljavaju poljoprivrednici sa planinskih područja gde nema dovoljno zemlje i uslova za razvoj poljoprivrede.

4. UTICAJ MIGRACIJA POLJOPRIVREDNOG STANOVNIŠTVA NA POLJOPRIVREDNU PROIZVODNJU I DRUŠTVENO-EKONOMSKE ODNOSI NA SELU

Migracija poljoprivrednog stanovništva u našoj zemlji je imala u osnovi pozitivan uticaj na razvoj poljoprivredne proizvodnje i sela mada su proces napuštanja poljoprivrede pratile i neke negativne pojave.

Migracijama je značajan kontingent stanovništva napustio poljoprivredu i selo. Na ovaj način izrazito „agrarno prenaseljena“ poljoprivreda stare Jugoslavije se u značajnoj meri i relativno brzo oslobodila suvišnog stanovništva.

Kao rezultat smanjenog poljoprivrednog stanovništva poljoprivredni proizvođači su počeli da kupuju i koriste u proizvodnji savremena sredstva za poljoprivredu. U 1978. godini npr. u poljoprivredi naše zemlje je bilo 341.828 traktora i veliki broj priključnih mašina. Od ukupnog broja traktora u ovoj godini 316.000 ili 92,4% su se nalazili u vlasništvu gazdinstava individualnih zemljoradnika. Kao rezultat razvoja proizvodnih snaga u poljoprivredi i opremanja proizvođača sredstvima mehanizacije raste produktivnost rada, obim poljoprivredne proizvodnje, dohodak i standard poljoprivrednih proizvođača.

Odlaskom stanovništva iz poljoprivrede u druge delatnosti proširilo se unutrašnje tržište za plasman poljoprivrednih proizvoda. Pod uticajem širenja tržišta i rasta tražnje za poljoprivrednim proizvodima razvila se na gazdinstvima individualnih zemljoradnika robna proizvodnja. Proizvodnja na ovim gazdinstvima se iz autarhične, prirodne veoma brzo transformiše u robnu koja se prilagođava potrebama tržišta.

Migracijom stanovništva sa individualnih gazdinstava konstituisale su se kategorije gazdinstava (staračka, mešovita) koja smanjuju interes za posedovanjem zemlje. Na ovaj način oslobođene su površine koje ove kategorije gazdinstava nude u prodaju ili u zakup organizacijama udruženog rada u agroindustrijskom kompleksu. Na ovaj način dolazi do podružvljavanja zemljišta individualnih poljoprivrednih proizvođača odnosno do njegovog prevođenja u društveno vlasništvo. Pri ovome valja istaći da mogućnosti koje otvara i stvara ovakav proces nisu u dovoljnoj meri iskorišćene ali u svakom slučaju one postoje.

Kao rezultat migracije poljoprivrednog stanovništva našu poljoprivredu karakteriše u veoma značajnoj meri proces starenja, senilizacija i devitalizacija sela. U procesu migracije poljoprivredu i individualna gazdinstva su pretežno napuštali mladi ljudi tako da je došlo do pojave staračkih domaćinstava. Ova gazdinstva nisu u mogućnosti da racionalno koriste svoje kapacitete tako da proizvodnja na njima degradira. Starosna struktura poljoprivrednog stanovništva se stalno pogoršava, na šta ukazuju podaci Popisa stanovništva iz 1961. i 1971. godine. U 1971. godini smanjeno je sta-

novništvo u starosnoj grupi do 14 godina ali je zato povećano u starosnoj grupi od 65 i više godina. I mešovite kategorije individualnih gazdinstava, naročito one koje su mešovite po ne vlasniku i školuju svu omladinu pripremajući se da definitivno napuste poljoprivredu kao izvor dohotka, ne koriste u dovoljnoj meri kapacitete koje poseduju. Ove kategorije gazdinstava već smanjuju ulaganja u poljoprivrednu proizvodnju a neke počinju i da prodaju zemljište.

Tabela 5.

Starosna struktura poljoprivrednog stanovništva Jugoslavije¹

Starosne grupe	1961. god.		1971. god.	
	Ukupno	Struktura ukupan br. stan. = 100%	Ukupno	Struktura ukupan br. stan. = 100%
Ukupno	9 197 597	100,0	7 843 986	100,0
do 14 god.	2 792 870	30,3	2 018 582	25,7
15 — 24	1 402 586	15,2	1 367 701	17,4
25 — 34	1 357 457	14,7	853 813	10,8
35 — 49	1 428 869	15,5	1 604 245	20,4
50 — 64	1 535 590	16,6	1 187 775	15,1
64 i više g.	674 764	7,3	793 282	10,1
Nepoznato	5 461	0,4	18 588	0,5

Pod uticajem migracija stanovništva našu poljoprivredu i selo karakteriše i proces feminizacije. U procesu migracije poljoprivredu su napustili uglavnom stanovnici muškog pola, kod mešovitih gazdinstava su se van poljoprivrede uglavnom zapošljavali muškarci. Žene su, naročito u nekim područjima postale glavni organizatori i nosioci poljoprivredne proizvodnje.

Negativne pojave koje su se u našem društvenom razvoju ispoljile kao rezultat migracije poljoprivrednog stanovništva posledica su obimne migracije stanovništva u relativno kratkom vremenskom periodu koja je pored ostalog imala i stihijski tok.

¹ Statistički godišnjak Jugoslavije — 1979., Savezni zavod za statistiku — str. 113.

Prof. dr. VIDEN RANDJELOVIĆ

THE MIGRATION OF THE POPULATION FROM AGRICULTURAL INTO
NON-AGRICULTURAL ACTIVITIES IN SOCIALIST YUGOSLAVIA

S u m m a r y

During the course of economic development agriculture, as the oldest branch of material production has, among others, very important task in supplying non-agricultural activities with active healthy labour force. In parallel with economic development and labour specialization agricultural population steadily decreases in absolute as well as in relative figures. The experience of the most developed countries confirms such a conclusion.

The post-war development of Yugoslavia has been also characterized by substantial and very intensive migration of population from agriculture to non-agricultural activities. So, for instance, in 1948 participation of agricultural in total population amounted 67,2%, while in 1971 it has decreased to 38,2%. During the same period agricultural population diminished for more than one quarter, namely 26,4%. Analysing the amount of migration during the post-war period we can notify two characteristic phases first, up to 1955 during which the dynamics of migration has been lower than natural population increase, second since 1960 when amount of population migration has been greater than its natural increase. The basic factors causing migration of agricultural population have been: dynamics of the general economic development and changes in the structure of economy, agricultural population and its increase level of economic development of individual regions, economic conditions for development of different branches and their economic position in the development process.

Agricultural migration has developed in two different ways: migration from one to other regions (space migration) and professional migration (agricultural exodus). The space migration of population have been manifested by: migration from family farms, part-time farming, seasonal work and temporary work abroad. Employment out of its own holding without move to towns caused appearance of a new category of holdings with specific demographic and production-economic characteristics — so called part-time holdings.

Beside certain adverse effects on total economic development, migration as the whole has had a positive effects. It helped decreasing of agricultural population, development of more attractive and profitable economic activities and increasing of market production in agriculture, enlargement of agricultural products market, faster land socialization etc. As the „by-product“ we have been faced, at other hand, with village inhabitants aging and with so-called „old people holdings“. Because such a holdings are not in position to use their production is lagging compared to other holdings. Some of the part-time farmers do not use their capacities sufficiently.

We expect migration to continue in the future period. The general economic development will determine its volume and dynamics. Negative aspects of migration, which we have identified earlier, have been the result of migrations which have been out of social control and too fast, sometimes even stochastic.

Проф. д-р ВИДЕН РАНДЖЕЛОВИЧ

МИГРАЦИИ НАСЕЛЕНИЯ ИЗ СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА В
НЕСЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫЕ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В
СОЦИАЛИСТИЧЕСКОЙ ЮГОСЛАВИИ

Резюме

Одна из значительных функций сельского хозяйства, как старейшей области материального производства, в хозяйственном развитии каждой страны является его функция поставителя трудоспособного населения для развития несельскохозяйственных деятельностей. Закономерным явилось то, что по мере хозяйственного развития, по мере развития общественного разделения труда, уменьшается численность населения, занимающегося сельскохозяйственным производством, абсолютно и относительно, о чем свидетельствуют данные, показывающие, что в совокупной численности населения в высоко развитых странах население, занимающееся сельским хозяйством — сравнительно немногочисленно.

Для хозяйственного и общественного развития социалистической Югославии характерной чертой является объемная и интенсивная миграция населения из сельскохозяйственных деятельностей — в несельскохозяйственные. Доля сельскохозяйственного населения в 1948 году составляла 67,2%, а в 1971 году — 38,2% совокупного населения. За этот период сельскохозяйственное население уменьшилось на одну четвертую — на 26,4%. С точки зрения объема миграции сельскохозяйственного населения в нашей стране в период после II мировой войны, этот период можно разделить на три этапа: первый до 1955 года, когда объем миграции был меньше натурального прироста, второй до 1962 года и третий от 1962 года до 1970 года, когда объем миграции населения был больше его натурального прироста.

Основными факторами, обуславливавшими миграцию сельскохозяйственного населения были: динамика общехозяйственного развития и изменение хозяйственной структуры, число населения в сельском хозяйстве и его натуральный прирост, уровень экономического развития отдельных районных секторов и условия хозяйствования и экономическое положение отдельных областей и отраслей.

Миграция населения из сельского хозяйства развертывалась в двух направлениях: как пространственная подвижность населения (переселение

населения из одних районов в другие) и профессиональная подвижность) поступление на работу в несельскохозяйственные деятельности сельскохозяйственного населения). Пространственная миграция осуществляется путем ухода населения из индивидуальных крестьянских хозяйств, путем устройства на работу вне хозяйства, оставаясь в хозяйстве, поступление на работу в сезонное время и временная работа за границей. Работа вне хозяйства при постоянном жительстве в хозяйстве обусловила появление смешанных хозяйств, имеющих специфические демографические и производственно-экономические характеристики.

Миграции сельскохозяйственного населения в нашей стране представляют собой положительное явление, хотя сопровождали их и некоторые отрицательные признаки. Они содействовали уменьшению сельскохозяйственного населения, развитию производительных сил и росту товарного производства в сельском хозяйстве, расширению рынка для сбыта сельскохозяйственных продуктов, создали условия для более быстрого обобществления земельных участков индивидуальных сельскохозяйственных производителей и под. Однако, последствием миграции явилось формирование старческих хозяйств, и вообще привели к тому, что деревня „состарилась“. Во все меньшей мере старческие хозяйства способны использовать свои производственные мощности, вследствие чего производство на их хозяйствах обнижается. И в одной части смешанных хозяйств не используются в достаточной мере существующие мощности. Миграции сельскохозяйственного населения будут продолжаться и в следующем периоде. Их объем и динамику будет определять общее хозяйственное развитие нашей страны. Отрицательные явления, выявленные в сельском хозяйстве в деревне, возникнувшие как следствие миграции населения, являются результатом объемных миграций деревенского населения, принимающих иногда стихийный характер.

